

Gaziantep Üniversitesi AYINTÂB Araştırmaları Dergisi

Gaziantep University Journal of AYINTÂB Studies

e-ISSN: 2667-6257

Hürriyet Gazetesi'ne Göre Ziya Paşa'nın Osmanlı Maliyesi İle İlgili Görüşleri *

Öz

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Mehtap ÖZBEY * *

* Bu makale Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesindeki Yazıları (1868-1870) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* * Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

E-Mail:
mehtappavci@hotmail.com

ORCID: 0009-0002-1858-0421

Osmanlı Devleti'nde Türk basını ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında dergi ve gazeteler ile ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk gazete Takvim-i Vekayi 1831 yılında çıkarılmıştır. Bu gazetenin amacı devletin yaptığı yenilikleri halka iletmektir. Devlet kendi kontrolünde oluşturacağı bir kamuoyu hesap ederken 1860'lardan sonra durum tersine dönmeye başlamış ve artan gazeteler aracılığı ile devletin içinde bulunduğu siyasi ve mali durum sorgulanmaya ve Babiâli'ye karşı ciddi bir muhalefet aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemi aydınları ve dönemin önemli şahsiyetleri söylemek istediklerini basını ve gazeteleri kullanarak anlatmaya başladı. Bu dönemin en önemli aydın grubu olarak anılan Yeni Osmanlılar ve bu grubun bir üyesi olan Ziya Paşa da yaptığı muhalefet ile ön plana çıktı. Ziya Paşa, Babiâli'den gördüğü baskılar ile Ali Paşa tarafından İstanbul'dan uzak tutuldu. Bunun sonucunda Mısır'daki veraset sisteminin değişmesi ile Mısır'dan sürülen Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Ziya Paşa Paris'e gitti. Mustafa Fazıl'ın verdiği maddi destek ile önce Ali Suavi 1867'de Londra'da Muhbir'i çıkardı daha sonra 1868'de yine Londra'da Ziya Paşa, Hürriyet'i çıkarmaya başladı. Hürriyeti Yeni Osmanlılar damgası ile Ziya Paşa ve Namık Kemal birlikte çıkardı. Amaçları Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu, azınlıkların durumunu, maliyenin gidişatını, Babiâli'nin keyfi davranışlarını, liyakatsizliği, artan rüşvet olaylarını, Avrupa'dan alınan borçları, Mısır, Girit, Yunan, Memleketeyn'nin durumunu halka anlatmak, halkı bilinçlendirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda halk üzerinden bir kamuoyu oluşturarak halkın da dâhil olacağı bir sistem ile devleti parçalanmaktan kurtarmaktı. Hürriyet'te yer alan yazılar günlük haber gazetesinden ziyade genellikle fikir yazısı niteliğindedir. Özellikle mali ve iktisadi konularda mali tablolar yayınlamak, devletin senelik bütçesinden örnekler verilerek gazete resmî bir vesika halini almıştır. Burada mali konular ile ilgili Ziya Paşa Abdülaziz Dönemi ekonomisini Babiâli üzerinden eleştirir. Biz bu çalışmada, Ziya Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin mali durumu hakkındaki düşüncelerini Hürriyet Gazetesi'ndeki yazıları kaynak olarak anlatmaya çalıştık.

Ziya Pasha's Opinions on Ottoman Finance According to Hürriyet Newspaper

ABSTRACT

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFO

Makale Geçmiş:

Başvuru Tarihi:27.08.2024

Kabul Tarihi:30.10.2024

ANAHTAR KELİMELER

Hürriyet Gazetesi
Ziya Paşa
Kamuoyu
Ekonomi
Abdülaziz

KEYWORDS

Hürriyet Newspaper
Ziya Pasha
Public Opinion
Economy
Abdülaziz

In the Ottoman Empire, the Turkish press began to emerge only in the early nineteenth century with magazines and newspapers. The first newspaper Takvim-i Vekayi was published in 1831. The aim of this newspaper was to convey the innovations made by the state to the public. While the state was calculating a public opinion that it would create under its own control, the situation began to reverse after the 1860s and the political and financial situation of the state began to be questioned through the increasing number of newspapers and began to be used as a serious means of opposition against the Porte. The intellectuals of the Tanzimat period and important personalities of the period began to express what they wanted to say by using the press and newspapers. The New Ottomans, the most important intellectual group of this period, and Ziya Pasha, a member of this group, came to the forefront with their opposition. Ziya Pasha was kept away from Istanbul by Ali Pasha due to the pressure he faced from the Porte. As a result, Ziya Pasha traveled to Paris upon the invitation of Prince Mustafa Fazıl Pasha, who was exiled from Egypt with the change of the succession system in Egypt. With the financial support of Mustafa Fazıl, first Ali Suavi published Muhbir in London in 1867 and then Ziya Pasha started to publish Hürriyet in London in 1868. Ziya Pasha and Namık Kemal published Hürriyet together under the label of the New Ottomans. Their aim was to inform the public about the situation the Ottoman Empire had fallen into, the situation of minorities, the state of the finances, the arbitrary behavior of the Sublime Porte, the lack of merit, the increasing incidents of bribery, the debts borrowed from Europe, the situation of Egypt, Crete, Greece and Memleketeyn, and to raise public awareness. In line with these objectives, the aim was to save the state from disintegration by creating public opinion through a system in which the public would be involved. The articles in Hürriyet were generally opinion pieces rather than daily news. Especially on financial and economic issues, the newspaper became an official document by publishing financial tables and giving examples from the state's annual budget. Here, Ziya Pasha criticizes the economy of the Abdülaziz period through the Porte. In this study, we have tried to explain Ziya Pasha's thoughts on the financial situation of the Ottoman Empire by using the articles in Hürriyet Newspaper as a source.

Giriş

Osmanlı Devleti son yüzyılında bütün kurumları ve toplumsal düzeni ile yıpranmış durumda idi. On dokuzuncu yüzyılın henüz başlarında iken yaşadığı büyük bunalımların ardı arkası kesilmeyerek devam etti. Rum İsyanı (1821-1830) Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-1833) ve devamında gelişen Mısır sorunu, Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki siyasi ve sosyal baskılarını arttırması ve 1841 Londra Boğazlar anlaşması ile güç kaybı devam etti. Bütün bu gidişata dur demek için düşünülen çare olarak düşünülen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat Dönemi başlamış oldu. Tanzimat'ın en önemli getirisi sürekli devam eden halk ayaklanmalarını durdurmak için getirdiği eşitlik ilkesi idi. Bu eşitlik ilkesi ile Hristiyan tebaa Osmanlılık adı altında eskisi gibi devlete bağlı olma günlerine geri döndürülecekti.¹ 1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı ekonomisine büyük darbe indirdi ve mali iflasına sebep oldu. Hatta Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edilmesi bile İngiltere ile yapılan bu antlaşmanın bir ürünü olarak değerlendirilir.² Mali problemler içinden çıkılmaz bir hal aldığı için bu hatt-ı hümayun ağır bir ekonomik kriz içinde ilan edildi. Tanzimat döneminde programlı bir iktisat programı yürütülmedi.³ Bu durumun önemli sebepleri vardı. Osmanlı Devleti üzerinde egemenlik kurduğu topraklarda siyasi otoritesi kaybolduğu için ekonomik egemenlik kuramadı. Ekonomik temelden yoksun olan devlet ulusal temelden de yoksundu.⁴ Tanzimat reformlarının başarıya ulaşması ancak ekonominin sağlayacağı destek ile olabilirdi bu da mümkün olamadı.⁵ Abdülaziz tahta çıktığı zaman (1860) Babîâli'ye karşı Hersek Hristiyanları isyan başlatmış, Karadağ'ın kendilerine verdiği destekle isyan büyümüşü. Devamında Eflak-Buğdan olayları (1861-1866), Sırbistan'daki karışıklık (1862-1867), Girit İsyanı, Yunanistan'daki karışıklıklar, Mısır hıdivlerinin yetkilerinin genişletilmesi ve muhtariyet haklarının artması ile beraber İsmail Paşa veraset sisteminin değiştirilmesi ile Mısır hıdivi oldu.⁶ Mısır'daki veraset usulü değiştirilip büyük kardeşin Mısır idaresi ortaya çıkınca İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, Mısır'da bulunan mallarına karşılık olarak Mısır hazinesinden kendisine dört buçuk milyon İngiliz lirası tazminat verilerek Mısır'dan gönderildi. Bu arada Mısır ve İstanbul'da kendisine karşı muhalif olanlar basın aracılığı ile özellikle *Nord Gazetesi*'nde olumsuz yazılar yer aldı. Mustafa Fazıl Paşa *Nord Gazetesi*'ne yazdığı cevapta yeni fikir sahiplerini "*Türkistan Gençliği*" olarak adlandırdı.⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, 1826 ve 1840 yılları arasında doğmuş olan bu nesli yeni açılan okullarda eğitim gören, ecebi dillerini öğrenen yenilik devrinin üçüncü nesli olarak tanımlıyor.⁸ Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da bulunduğu dönemde farklı görevler ile İstanbul'dan ve Babîâli'den uzak tutulmak istenen Ziya Paşa ve Mustafa Fazıl'ın yeni fikir sahipleri olarak adlandırdığı Yeni aydın tipi-Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan bir grup genci kanatları altına aldı. Koruduğu bu yeni fikir sahibi gençleri Babîâli'nin baskısından kurtarmak için Paris'e davet etti. Gereken bütün maddi yardımı sağladı. Mustafa Fazıl'ın amacı hem Mısır'daki veraset problemi sebebi ile kızgın olduğu Babîâli'den intikamını almak hem de bu genç ve yetenekli aydınların kaleminden kendi lehine faydalanmaktı.⁹ Namık Kemal'in yönetiminde olan Tasvir-i Efkâr ve Ali Suavi'nin Filip Efendi ile ortak çıkardığı Muhbir gazetesi Babîâli'ye karşı yürüttükleri muhalefet sebebi ile Ali

¹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul 2015, s.15.

² İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2015, s.112.

³ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, İstanbul 2014, s.92.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2015, s.246.

⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2014, s.80.

⁶ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi cilt III.*, Ankara 2014, s.43-44.

⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul 2019, s.23-24.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2021, s.223.

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2013, s.58.

Paşa'nın yürürlüğe koyduğu Kararname-i Ali ile arka arkaya kapatıldılar. Bu gazetelerin yazarları İstanbul'dan uzaklaştırılarak Anadolu'nun farklı yerlerinde kendilerine verilen memuriyetlere gönderildiler. Ziya Paşa merkezden uzak tutulmak için daha önce görev yaptığı Kıbrıs mutasarrıflığına tekrar görevlendirildiğini öğrendi, ancak buraya gitmek istemiyordu. Bu sırada Mustafa Fazıl Paşa adamı Sakakini aracılığı ile Ziya Paşa'ya bir mektup gönderdi. Sakakini Ziya Paşa'nın Corrier d'orient matbaasına gelmesini istedi ve Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunu kendisine okuyarak yurt dışına davetini ilettili.¹⁰ Bu davet üzerine Ziya Paşa, Namık Kemal ve Yeni Osmanlılara mensup farklı isimler Paris'e kaçtı.¹¹

Abdülaziz'in devlet idaresindeki başarısızlığı, dış borcun aşırı derecede artmış olması sebebi ile sert eleştirilere maruz kalıyordu. Basında yer alan Girit İsyanı ve Sırbistan'ın durumu ile ilgili haberler sebebi ile vatanseverlerin yazıları halkı farklı düşüncelere sevk etmeye başladı.¹² Reşit Paşa'nın yetiştirdiği en önemli devlet adamlarından biri Ali Paşa diğeri Fuat Paşa olarak görülür. Abdülaziz Dönemi'nde dönüşümlü sadrazamlık yapan bütün yetki ve otoriteyi elinde bulunduran bu iki devlet adamı bir süre sonra iyi gitmeyen bütün devlet işlerinin faturasının kendilerine kesileceğini bilmiyordu. Kendilerine karşı ortaya çıkan sert muhalefete ve gazeteler aracılığı ile ortaya çıkan ağır eleştirilere karşı sert tedbirler uyguladılar. Ali Paşa'nın iki tane kâbusu vardı: "Muharrir" ve "Mebus." Yeni Osmanlıların dilinden düşürmediği meclis ve mebus kelimeleri gazeteler aracılığı ile en duyulan kelimeler oldu.¹³ Bu zamanda Batı tarzı haberleşme, kitaplar, dergi ve gazeteler, telgraf gibi haberleşme araçları genellikle yönetici sınıfın kontrolündeydi. Yeni Osmanlıların lideri olarak anılan Ziya Paşa ve en yakınında olan Namık Kemal ve Ali Suavi gazeteyi sadece Ali Paşa'yı eleştirmek için değil aynı zamanda karakteri üzerinden tahlil yapmak ve onun karakterinin kötülüğünü ortaya koymak için kullandılar.¹⁴

1. Hürriyet Gazetesi'nin Tarihesi ve Amacı

Yeni Osmanlılardan Ziya Paşa ve Namık Kemal 1867 senesinde Avrupa'ya kaçtıktan sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi ve manevi desteği ile 29 Haziran 1868'de Londra'da "*Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin resmî yayın organı*" olarak Hürriyet Gazetesi'nin ilk sayısını yayınladılar. Hürriyet Gazetesi haftada bir kez çıkarıldı. İlk beş sayı Reşat imzası ile çıkarıldı daha sonra Namık Kemal gazetenin editörlüğünü devraldığını açıklayarak tüm yetkileri üstüne aldı. Hürriyet'in ilk 11 sayısı 4 sayfa olarak, 11. sayıdan itibaren sekiz sayfa çıkarılmaya başladı. Hürriyet Gazetesi, gazetenin farklı sayılarında yer alan ilanlarında belirttiği gibi kapalı zarflar içinde İstanbul'a gizlice sokuldu. Bazen eğer aboneler isterse direkt onların adresine postalanırdı. Toplamda yüz sayı olan gazete nüshaları isteğe göre ilk 50 sayısı bir cilt ikinci 50 sayısı da ayrı bir cilt olarak takım olarak da satılırdı. Ziya Paşa'nın İstanbul'dan gelen mektuplardan aktardığı kadarı ile Hürriyet'in bazı sayılarında bahsettiği gibi Zaptiye Müşirliği'nin tuttuğu paralı memurlar (casuslar) Hürriyet'in okunmasını ve satılmasını engellemek için çok çaba harcadı. Ellere geçirdikleri Hürriyet nüshalarını yakarak imha ettikleri bilinmektedir. Gazete 63. sayıya kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından 63. sayıda Namık Kemal'in ayrılması ile 100. son sayıya kadar Arif imzası ile Ziya Paşa tarafından çıkarılmıştır. Hürriyet Gazetesi, yurt dışında devam eden en uzun soluklu muhalefet ve fikir gazetesidir. Abdülaziz döneminin adeta panoramasını sunar. Yeni Osmanlı hareketinin Türk düşünce tarihindeki yeri düşünüldüğünde onlara ait olan Hürriyet Gazetesi'nin birinci elden

¹⁰ Mustafa Tarhan Yılmaz, *Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Ankara 2015, s.70.

¹¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul 2018, s.50.

¹² Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 2000, s.20.

¹³ Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, İstanbul 2015, s.48.

¹⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1992, s.26.

kaynak olarak Türk tarihine kazandırdıkları açıktır. Babıâli'ye karşı en sistematik ve iki sene kesintisiz muhalefeti yapmış olan gazetedir. En önemli amacı halkın ve devletin yararına olacak bazı yenilikleri halka anlatmak, tanıtmak ve böylece dağılmanın eşliğinde olan devleti kurtarmaktır.¹⁵

2. Maliye'nin Durumu ve Avrupa'dan Alınan Borçlar ile İlgili Ziya Paşa'nın Yazıları ve Görüşleri

Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren en önemli meselelerden biri Avrupa'dan alınan borçlar ve katlanarak devam eden faizlerin ödenememesidir. Babıâli'nin borçlar konusundaki başarısızlığı, halkın bu sebeple büyük zorluk çekmesi üstelik artan rüşvet ve benzeri olayların çoğalması ve bu durumu önleyecek ciddi tedbirlerin alınmaması dönemin en önemli meseleleri arasındadır. Hürriyet Gazetesi'nin çıkarılma maksatlarından biri devletin içinde bulunduğu ekonomik durumu halka duyurmaktır. Bunu yaparken hesap tabloları ve bilanço örnekleri, şirketler ile yapılan şartnameleri yayınlamak durumun kanıtlanırlığını ortaya koydu. Böylece ekonominin durumunu anlatmak için inkârı zor olacak şekilde maddi deliller sundular. Mali konular halka anlatılırken halkın anlayabileceği sade bir dil ile basit hesaplamalar kullanılarak yıllara göre kötü gidişat anlatılmıştır. Avrupa'dan borç alınacağı zaman borç şartnamesi imzalayabilen devlet adamına devlet tarafından belli bir oranda komisyon verilirdi. Bu komisyonun oranı %1 ile %4 arasında değişmektedir. Osmanlı Devleti bu borçlar sebebi ile bir süre sonra Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasına razı oldu. Osmanlı Devleti'nden kalan bu borçlar meselesi Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulduğu zaman mesele olmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1954 senesine kadar Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ancak ödeyebildiğini düşünürsek durumun ciddiyeti ortaya çıkar.

Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin zor zamanlar geçirdiği bazı dönemlerde bile borca ihtiyaç duymadığını, Sultan I. II. ve III. Mustafa ve Sultan Abdülmecit ve Sultan I. ve II. Mahmut dönemlerinde ortaya çıkan iç ve dış karışıklıklar ile uğraşp Kaynarca ve Aynalı Kavak ile Edirne antlaşmaları gibi birçok sıkıntı ile uğraştığı halde kendi yağında kavrulup gitmiştir. Ne zamanki 1860 yıllarına geldi, Avrupa'yı taklit etme modası başladı sarayın masrafları arttı. İhtiyaçlar için ayrılan ödeneklere el konulmaya başlandı. Hatta bürokratlar artan bu masrafları karşılayabilmek için kâğıt para bastırıp piyasaya sürdüler. Avrupa'dan aldıkları borçları kâğıt para ile ödemek isteseler de Avrupa borçları altın olarak tahsil etmek istediği için kâğıt para da fayda sağlamadı.¹⁶

Devletin borç almasına sebep olan bazı bahaneleri vardı. Avrupa'dan alınan borçların en çok kullanıldığı yerler demiryolu yapımı oldu. Hazineyi en çok zorlayan konuların başında gelen demiryolları için farklı dönemlerde yapılan borç antlaşmaları içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Devletin borç antlaşmalarına en çok sebep olan konulardan biri olan demiryolu yapımı ile ilgili olarak Varna demiryolu örnek veriliyor. Varna'ya yapılacak olan demiryolu için yapılan sözleşme gereği daman¹⁷ akçesinden yürürlükte kalan para bir süredir şirket tarafından

¹⁵ Alp Eren Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869) cilt.1.*, İstanbul 2018, s.12-13.

¹⁶ Hürriyet, (13 Şaban 1285/23 Kasım 1868), Sayı 22, s.141.

¹⁷ *Sözlükte kefalet "bir şeyi bir şeye eklemek, katmak, bitirtmek" gibi anlamlara gelir. Arapça'da kefalet yakın anlamlarda kullanılan damân, hamâle, zeâmet gibi başka kelimeler de vardır. Damân ile kefalet arasında anlam yakınlığı bulunmakla birlikte kefaletin daha çok şahıs (nefs), damânın ise mal ile olması dildeki konularını bakımından farklı olduklarını gösterir. Zira kefalet genelde, bulunduğu yerden ayrılıp kaybolması mümkün olan şeylere (şahıs), damân ise böyle olmayan şeylere tahsis edilerek kullanılır. Damân borçlu adına bir şeyin üstlenilmesi, kefalet ise kefil olunan kişinin kendisininin taahhüt edilmesidir.* H. Yunus Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Kefalet, 25. cilt., s.168.

isteniyordu. Yolun şartname kurallarına uyulmadığı için sorun yaşandı. Şirket, Avusturya imparatorunun İstanbul'a gelmesini fırsat bilip istediği para verilmezse yolu işletmeyeceğini ve imparatorun demiryolu ile gelemeyeceğini Babîâli'ye bildirdi. Ali Paşa'nın da hemen etekleri tutuşup maliye nazırıyla görüştüktan sonra Galata sarraflarından birkaç bin lira borç alıp şirkete verilmesine karar verdi ve böylece konunun üstünü kapatmaya çalıştı. Babîâli'de bu tarz rezaletlerin ardı arkası kesilmiyor, borçların faizleri ödenemediği için Babîâli artık Avrupa'dan eskisi gibi borç da alamıyordu.¹⁸

Avrupa'dan borç alma konusunda Ziya Paşa, Osmanlı Devleti Nafia Nazırı Davut Paşa'yı örnek vererek şu şekilde bilgilendirme yapmaktadır. "*İstanbul ile Belgrat arasında yapılması düşünülen demiryolu için 800 milyon frank bir borç antlaşması yapmak maksadı ile Davut Paşa Viyana'ya gönderildi. Viyana'dan sonra bir süre Paris'te zaman geçiren Davut Paşa borç almayı başaramadı. Fakat Sadık Efendi adında bir memur Davut Paşa'dan daha iyi çalıştı ve 150 milyonluk yeni bir borç antlaşması yapmayı başardı.*" Maliye bakanlığında yer alan ve Hürriyet Gazetesi'nde yer verilen bu yeni borç şartnamesinin maddeleri şu şekildedir.

Şerâit

1. Zikrolunan 150 milyon frank Societe Genarale ile İstanbul sarraflarından Tubini ve Maliye Nezareti beyninde akd olunup tekasit-i muayyenesinde nakden ve havâleten kumpanya canibinden Maliye Hazinesine teslim olunacaktır.

2. Maliye Hazinesi meblâğ-ı mezburu beş seneden sonra dört taksit üzere kumpanyaya iade edecek ve yüzde on iki buçuk faiz verecektir.

3. Tuna ve Edirne ve Selanik aşarı ile Anadolu ağnâm rüsümü işbu istikraza karşı kumpanyaya teslim olunacaktır.

4. Vâridât-ı mezkûre için hazinenin gösterdiği yekünler ileride tenâkus edip de mebâliğ-i müstakrazanın faiz ve re'sûl-mal-i senevîsini kapatmazsa üst tarafını hazine ikmâle mecbur olacaktır.

5. İşbu meblâğ-ı müstakraza için rehin suretiyle 3.834.644 liralık esham-ı umumiyeyi ve 75.184 aded altmış beş senesi istikrâzı tahvilâtını dahi Maliye Hazinesi kumpanya sandığına teslim edecektir.

6. Mebâliğ-i müstakraza üzerine 6.902.371 frank dahi komisyon olarak zammedilecektir.

Avrupa'nın önemli finans şirketlerinden birisi olan "*Societe Generale*" ile yapılan bu borç antlaşması Sadık Efendi'nin büyük başarısı olarak değerlendirilmektedir. Babîâli Sadık Efendi'yi ödüllendirmek için maliye bakanlığına memur olarak görevlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir süreden beri iyi bir borç antlaşması yapmayı başarabilen kişinin mevki verilerek borcu yapan kişinin ödüllendirilmesi gelenek haline gelmiştir. Yapılan bu şirket şartnamesinde şartlar gereği alınacak akçenin faizi ve senelik geliri 1.759.277 Osmanlı lirasına karşılık diye gösterilen dört parça gelirin toplamı ise 2.680 000 bin liraya yakın bir miktardır. Bu gelirler ileride artarsa adı geçen faiz ve mallar bunu kapatamazsa üst tarafını tamamlamak için maliye hazinesi yeni bir çare bulacaktı. Ayrıca Societe Generale'in İstanbul'da kuracağı şirketin kendi elinde bulunması şartname gereklerinden bir tanesidir. Ancak şirket bu teminatla yetinmezse

¹⁸ Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74, s.155-158.

hisseleri ve borçları değiştirerek bazı gelirlere el koyması durumu ortaya çıkabilirdi. Yapılan bu antlaşma çerçevesinde alınan borçların anaparası ödenemediği gibi faizleri ile beraber yüksek rakamlara ulaştı.¹⁹

Rumeli demiryolunun inşası için müteahhit olan Mösyö Hirsc (Baron Hirsch) ile bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre demiryolunun inşası belirlenen tarihten itibaren on seneye kadar her sene kırk dört milyon ve bu on senenin bitiminden sonra diğer on sene içinde her sene bitiminde otuz ikişer milyon para harcanacaktı. Bu on sene sonunda her yirmi sene yirmi, yirmi sekiz milyondan yetmiş dokuz sene içinde iki milyar iki yüz on iki milyon frank ödenecekti. Bu rakam Devlet-i Aliyye'nin tahminen dokuz senelik toplam gelirine denk bir rakama ulaşmaktaydı. Bu akçenin verilmesi için miri ormanlar ile madenlerin bile devlet tarafından bedava şirkete bırakılması gerekmekteydi. Hirsch vaat ettiği şirketi kurarak yola başlaması ve kuramazsa bu anlaşmanın yok sayılmasıyla beraber maliyeye yatırdığı teminat akçesine el konulması gerekiyordu. Bahsi geçen yolu işlemek için bir hat üzerine ve on dört sene içinde tamamlaması ve hâsılatını yüz beş sene içinde kendisi teslim aldıktan sonra arabalar ile diğer eşyaların bedelini nakit olarak yine devletten alarak yolu devlete terk etmesi hepsi anlaşma şartlarındandı. Ziya Paşa'ya göre, bu şartlarda demiryolu yapılması demiryolu ortaya çıkmalı hiçbir memlekette görülmuş ve duyulmuş şey değildir.²⁰

Ziya Paşa, doksan yedinci sayıda yer alan bir yazısında Selanik şehri Limanına bir rıhtım inşasının kararlaştırıldığını anlatıyor. Yapılacak işlerden bazıları şöyle sıralanıyor; Aydın demiryolunun Bucak köyüne bir şube yapılacak, Galata'dan Beyoğlu'na bir demiryolu inşa edilecek, tramvay arabaları işletilecek, Kâğıthane deresinden makine ile Beyoğlu'na ve Boğaziçi'nin Rumeli sahiline su çıkarılacaktı. Bir baraj daha yapılarak artık yaz mevsimleri su sıkıntısı çekilmeyecekti. 20 yıldan beri Trabzon ile Erzurum arasında yapılmakta olan yol iki üç aya kadar açılacaktı. Padişah, bu mazbatayı kim kaleme aldı diye sorunca Şura-yı Devlet başkanı Mahmut Bey'in yazdığı ifade edildi ve büyük bir memuriyetle ödüllendirilmesi emredildi. Ziya Paşa, Mahmut Bey'in ödüllendirilmesine varacak kadar başarı sayılan bu nutk-ı hümayunu değerlendirdiği zaman maliye ile ilgili hiçbir kelime yer almadığını belirtiyor. Yapılacak olan bu yolun kaç paraya mal olacağı, devlete yükünün ne kadar olacağı hesaplanmamıştır. Bu yazı yayımlandıktan sonra 20 milyon frank yeniden borç alındı. Borçların faizlerinden ancak iki taksit ödenebildi. Hâlbuki, devletin borçları hala olduğu yerde duruyordu. Memurun ve askerın parası, 8-10 aylık maaşları ödenmemiş bekliyordu. Ziya Paşa, taşranın ve özellikle de İstanbul'un parasızlıktan kan ağladığını ifade ediyor. Her devletin medeniyet ölçüsü ve bayındırlığı olan maliyenin itibarı da hazinenin borçları sebebiyle yerlerdedir. Mesela Mısır'ın aldığı borçlar yüzde yetmiş ile seksen arasında kabul ediliyor. Bu duruma göre Mısır'ın geliri Osmanlı'nın tamamına denk gelecek derecede mamur mudur? Mısır Hıdivi'nin itibarı Avrupa'da Sultan Abdülaziz'den fazla mıdır? İşte maliyenin iyi gibi görünen büyük farkı bundan ibarettir.²¹

Ziya Paşa, gazeteye yazılan bir mektupta hazinedeki paranın kişilerin keyfine göre kullanması ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Buna göre; Hazinenin, artan masrafları karşısında hazinenin içinin boşaltıldığını ima eden Şirvanizade kendi kimliğini gizleyerek Namık Paşa hakkında şikâyetinde bulundu. Şirvanizade'nin şikâyeti üzerine Namık Paşa ile ilgili bir soruşturma başlatıldı ve bir tahkikat yürütüldü. Ancak Namık Paşa 20.000 kuruş bir maaşla emekli edildi. Kısa bir süre sonra, Girit ve Yunan sınırı Niş ve Tuna sahillerinde ve Bağdat'ta oluşturulan askeri birlikler için Nizamiye Hazinesi'nin olması gerekenden çok fazla harcama

¹⁹ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

²⁰ Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90, s.222-223.

²¹ Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 97, s. 252.

yaptığı ortaya çıkınca olayın gerçekliği anlaşıldı. Padişahın Naum'un Tiyatrosuna gittiği zaman orada hazır bulunan vekilleri oyun arasında çağırıp sohbet ettiği bir sırada maliye nazırına sıra geldiğinde Padişah, yapılacak binalar için biraz akçenin lazım olduğunu ifade etti. Akçenin tedarik edilmesi için emir verdi. Şirvanizade Paşa bu durumdan istifade edip bildiklerini anlattı. Bu olay üzerine yaptığı hizmetin karşılığı olarak Dâhiliye nezareti'ne memur olarak alınan Şirvanizade Rüştü Paşa ödüllendirilmiş ve kendisine Babiâli'de yeni bir daire yapılmış. Ziya Paşa'nın en çok rahatsızlık duyduğu konuların başında devlet adamlarının zaten doğru yapmakla yükümlü oldukları işleri yaparken bunun bir başarıymış gibi gereksiz yere ödüllendirilerek devlet hazinesinden bu kişilere bütçe ayrılıp mevki sahibi olmaları gelmektedir.²²

Maliye hazinesinin durumu iyi değildi. Senelik yüzde 11 faiz vererek ve üç ayda ödenmek üzere ve eğer ödenmez ise zamanı geçen her ay dörtte bir verilmek üzere Galata sarraflarından 500.000 Osmanlı lirası borç alındı. Ziya Paşa, şimdiye kadar herkesin borçlarla ilgili kafasına göre davrandığını ancak şimdi Hürriyet Gazetesi Babiâli'nin bütün sırlarını ortaya döktüğü için işlerin artık gizli kalmadığını belirtiyor. Ziya Paşa, Hürriyet Gazetesi aracılığı ile, yapılan yolsuzlukların takipçisi olacaklarını belirterek gözdağı vermektedir.²³

Girit ve Yunan tarafından gelen musibetler ile devlet askerinin ihtiyaçlarını gidermek için yeni borçlar yapmıştır. Ziya Paşa'nın değerlendirmesine ve elindeki verilere göre 15 seneden beri Babiâli borçsuz yaşayamaz hale gelmiş borç ile açtığı bir çukuru diğer borçla kapatmaya çalışmıştır. Gelir ve gider dengesizliği sebebiyle bütçe açığı büyüyor, günden güne devletin hali ve itibarı düşüyordu. Üstelik borca karşılık gösterilen gelirin idaresini ecnebler eline aldığı, Tuna, Edirne ve Selanik vergileri ve Anadolu vergileri gibi önemli gelir kaynakları elden gittiği için sonraki senelerde ihtiyaç duyulacak borçların çok az bir kısmı ödenebilecekti. Ziya Paşa hazinenin verdiği açığı kanıtlamak için Suavi'nin gazeteye gönderdiği bir mektubu örnek vererek bu mektup üzerinden durumu değerlendiriyor. Suavi'nin maliyenin açığı ile ilgili verdiği bilgilere göre maliyede bunca önlemler ve idarenin değişim ve yenilik adıyla aldığı tedbirlere rağmen 761.879 kese bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Bu durum maliye nazırının inkâr edemeyeceği bir açıktır. Ziya Paşa bu verilere dayanarak yapılan masrafları ve gelirleri kıyaslayarak aradaki açığı gösterir. 1869 senesinde toplanan aşarın 65 bin kese kadar bütçe müsveddesinin bir sayfasında gösterilmiş diğer sayfasında ise artış olduğu için bu durum normal değerlendirilmemiştir. Sadrazam bu artışı bu sene bütün kanunlara aykırı olarak memurların iltizam almasına ruhsat vermiş olduğundan "*memurlar rençperleri soyar, biz de onları soyarız*" diyorlar. Bu iki kalem gerçek olsa bile masraflar hesap edildiğinde geriye 761.879 kese açık kalır. Gelir ve giderdeki dengesizlik ortadadır.²⁴

Ziya Paşa, millet adına yapılan ve halkın sırtına yüklenen bu borçlardan oldukça rahatsızlık duymaktadır. Ziya Paşa'ya göre, devlet görevlileri devlet ve millet adına borç yapmakta ve devlet hazinesini yağma ettirmektedirler. Halka istedikleri kadar vergi yüklüyorlardı. İstedikleri kişileri istedikleri görevlere getirip istemediklerini görevden alıyorlardı. Rusya çarının kendi mülkünde yapacağı türden keyfi şeylerin hepsi Devlet-i Aliyye'de de uygulanıyordu. Ne padişah ne de başka biri kendilerinden hesap sorabiliyordu. Mesela Babiâli paraya sıkışıp Avrupa'dan yeni bir borç almaya karar verdiği zaman kimse ağzını açıp hesap sormuyordu. Son 15 sene içinde hazinenin borcu yüz milyonu geçmişti. Devletin gelirlerinin yarısı borçların faizine gidiyordu. Ziya Paşa, eğer böyle giderse devletin iflas edeceğini ifade ediyor. Hazinenin itibarını ayaklar altına alıp koca ticaret bakanı Avrupa'da

²² Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.274-280.

²³ Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.280-282.

²⁴ Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78, s. 173-174.

kapı kapı dolaşıp borç dileniyordu ve buna rağmen Girit fatihi gibi algılanıyordu. Millet de ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdaydı. Eskiden padişah elinde yetkileri ile İslam hukukunu uygulamak ile görevliydi. Yanlış bir uygulama yaparsa ulemayı karşısında bulurdu. Ancak artık böyle bir kontrol mekanizması yoktur. Bunun sebebi bütün yetkilerin bakanların elinde olmasıdır. Devlet adamlarının keyfi uygulamaları sebebi ile nerden ne kadar borç yaptığı belirsizliğini korumaktadır.²⁵

Mesela bu kontrolsüzlük durumuna en güzel örnek, Fransa'nın Bordeaux şehrinde üretilen gemiler İstanbul'da istenen paradan dört yüz bin frank fazlasına yapıldı. İkinci bir pazarlık yapılırken öncekilerin istedikleri miktar unutuldu. Paralar nerde ve nasıl harcanmakta, milletin paraları nereye gitmekte kimse bilmediği için hesap sorulamıyordu.²⁶

Hürriyet Gazetesi 42. sayısında, Terakki Gazetesi'nin 103. sayısında yer alan Avrupa hükümdarlarının senelik bütçesine ait tabloyu yayınlamıştır. Ziya Paşa, Hürriyet'te bu tabloya bakarak Osmanlı bütçesini kıyaslamaktadır. Hürriyet'in yazdığına göre bizim devletimiz, Avrupa devleti gibi ve padişahımız da Avrupa hükümdarı gibi değerlendirilirken onların bütçesinde senelik 30 milyon frank var iken bizim hazinemiz boştu. Hazinesi bizden çok iyi olan Amerikan başkanı bizim sadrazamımızın yarısından az maaş almaktaydı.²⁷ Ziya Paşa'yı en çok rahatsız eden durumlardan biri devlet adamlarının rüşvet alarak ve kanunsuz işlerle uğraşıp aşırı zenginleşmesidir. İstanbul'dan gazeteye gelen bir mektupta bahsedildiğine göre Fuat Paşa'nın ailesine 25.000 kuruş maaş verildiği ile ilgili gazetelerde bir yazı çıkmış ancak sonra düzeltilmiştir. Fuat Paşa'nın iflas ederek birkaç milyon lirasını kaybettiği bilindiği için ailesine bıraktığı bu para herkesin tuhafına gitmiştir. Ziya Paşa, Ali ve Fuat Paşa'nın kaynağı belirsiz mal varlıkları ile ilgili eleştirilerini çekinmeden ifade etmektedir. Özellikle Ali Paşa'nın hazinenin durumu bu kadar kötü iken devlet üzerinden makamını kullanarak edindiği malları şüphe çekici bulur. Ali Paşa en çok eleştiriyi Mısır meselesindeki davranışı ve Hidiv İsmail Paşa'dan aldığı düşünülen rüşvet ile almıştır. Bu durum sadece Ali ve Fuat Paşalar için geçerli bir durum değildir. Halk yiyecek ekmek bulamazken devlet adamlarının olağan üstü zenginleşerek halka ait olması gereken gelire el koyup kendi menfaatleri için kullanması rahatsızlık verici boyutlara ulaşmıştır.²⁸

Terakki Gazetesi'nin 114 numaralı sayısında *Mecmua-i Havadis* Gazetesi'nden aktarılan maliyenin ıslahı ile ilgili bir bölüm vardır. Bu bölümle ilgili Hürriyet Gazetesi'nde Ziya Paşa bu yazıyı şu şekilde değerlendiriyor. Avrupa ile olan ilişkilerimiz sürekli bir borç almak ve ödemek olarak devam ederse devlette bir akçe bile kalmayacaktır. Avrupa ile yapılan ticarete kar edilmiş gibi görünse de kazanılmış gibi görünen para borçların faizlerine bile yetmez. Memleketeyn, Sırbistan ve Karadağ, Cidde, Şam ve Girit meseleleri yüzünden on beş on altı sene içinde devlet gelirleri buralara harcandı. Daha sonra iki milyar borç altına girip gelirlerin yarısı faiz ve anaparaya verilmiştir. Burada gelir ve giderdeki dengesizlikler sürekli alınan borçlar ve bu borçların ihtiyaç kısımlarında kullanılmaması üstüne devletin çeşitli musibetlerle uğraşması devleti daha zayıf duruma düşürmüştür.²⁹

Yine Terakki Gazetesi'nin 264. sayısında yayınlanan bir bölümü Hürriyet Gazetesi'nde değerlendiren Ziya Paşa, ecnebilerin idari ve mali konuların denetlenmesi için kendi aralarında kurdukları kontrol sistemini örnek vermiştir. Eskici Kasbar adında bir adamın bütün parasını üç evladının tahsili için kullandığını anlatır. Hıristiyan tebaasından birçok kişinin

²⁵ Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66, s.114-115.

²⁶ Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71, s.144-145.

²⁷ Hürriyet, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42, s.324-327.

²⁸ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-284.

²⁹ Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.350-354.

evladı babalarının gösterdiği fedakârlıkları ile millet mekteplerinde ve Avrupa'da eğitim alırlardı. Bu millet mekteplerinde meclislerine memur, nazır veya müdür olarak yetişirlerdi. Nazır ve müdürlerden birinin olumsuz bir hareketi görülürse görevinden alınır. Eğer hocaların içinde liyakatsiz olanlar varsa değiştirilirdi. Bundan dolayı Eskici Kasbar ve onun gibi kişiler okulları için verdikleri paranın nereye harcandığını bilirdiler. Bizde işler böyle ilerlemiyordu. Bizde ne zaman bir yardım ortaya çıksa hemen vekillerin etrafındaki birtakım aç kişiler her işe parmak sokarlar sonra toplanan paranın nereye gittiği bilinmezdi. Mesela, bir zaman kaimeler kaldırılacak denilerek maaşlardan vergiler kesildi. Martta tedavüle çıkarılacak olan kaimeler hile ile dağıtılıp bedeli nakit olarak toplandı. Sonra bu paraların nereye gittiği anlaşılamadı. Kaldırımların tamiri için Müslümanlardan beygir ve arabası olanlardan vergi alınır. Bu kaldırımların tamiri amacıyla alınan vergiler amacına uygun kullanılmadığı için halk çamurlar içinde kalırdı. İşte bu sebeplerden dolayı hükümetin halkın gözünde itibarı kalmadı. Terakki gibi bin tane gazetede sayfalar dolusu yazılar yazılsa bile artık kimse kulak asmıyor ve yardım kuruluşlarına yardım etmiyordu. Yardım adı altında toplanan paralar belli kişilerin cebine girdiği için halk artık hayır bile yapmak istememekteydi.³⁰

Yeni Osmanlılar'dan bir kişi tarafından Hürriyet'e gönderilen bir yazıda Müslüman esnafın düştüğü durum gözler önüne serilmektedir. Burada esnafın düştüğü kötü durum ve el yordamı ile geçinen halkın yaşadığı problemler anlatılır. Avrupa karşısında esnaf içine düştüğü zor durum sebebi ile esnafılığı bırakarak para kazanacakları farklı işlere yöneldiler. Her milletin kendine ait kuralları ve usulleri vardır. Mesela Fransa, İngiltere ve Almanya halkından el emeğiyle geçinen milyonlarca sanat sahibinin yaptığı ürünler fabrikalarda çarklar aracılığıyla işletilmeye başlandı. Bu yüzden halk her sene Amerika'ya ve farklı ülkelere göç etmeye mecbur kaldı. Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar durumu iyiydi, diğer devletlerin ve milletlerin yardımına ihtiyacı yoktu. Osmanlı halkı çetari, şayak, aba ve sof giyiyordu. Ne zaman ki Avrupa'yı taklit etmeye başladı o zaman durum değişti. Millet entari, cübbe, şalvar ve yemeni giymeyi bıraktı. Setre ve kundura giymeye başladı. Bu yüzden terzi, kumaşçı ve diğer esnaf memur olmak için yollar aramaya başladılar. Üretim durdu, esnafın çocukları memur olsun diye hazır maaş veren kalemlere soktular. Müslüman birçok tüccar gemilerinde Osmanlı bayrağı dalgalandırıp ticaret yapardı. Özellikle Karadeniz sahillerinde ve Akdeniz adalarında bulunan ahalinin çoğu İstanbul'a ve yabancı ülkelere ticaret yaparlardı. Bunlar zamanla parasızlıktan iş yapamaz hale geldi. Osmanlı çarşılarında ve Galata'da esnaf artık yok olmaya başladı. Osmanlı ticareti Avrupalıların eline geçti. Osmanlı ticaretinin yabancıların eline geçmesi ile duyulan üzüntü verici durumdur. Osmanlı esnafının Avrupa'nın gerisinde kalması sebebi ile rekabet edememesi endişe vericidir.³¹ Ziya Paşa, yerli tüccarın ticaretini ortadan kaldırmak için ortaya çıkan sebeplerin Ticaret Nezareti'nin yolsuzluklarından kaynaklandığını belirtiyordu. Ticaret Nezareti, ticaret nizamı ve ticaret mahkemeleri yok iken yerli tüccar vardı. Ticarete bazı suiistimaller ortaya çıktı. Nezaret mahkemelerinin ve nizamlarının hepsinden ecnebiler faydalanmaya başladı. Mali alanda yapılan yanlış uygulamalar yüzünden devlet artık kendisinin bile düzeltmeyeceği bir yola girdi. Ecnebinin yerli halk karşısında sürekli aldığı ayrıcalıklar, ticarete yapılan yanlışlar ve bu hataların devlet eliyle yapılıyor olması devleti geri dönülmez bir noktaya getirdi.³²

Tanzimat döneminde devletin mülki ve askeri idaresinde büyük değişiklikler yapıldı. Tanzimat birçok yerde asker gücü kullanılarak kabul ettirilmişti. Bu yüzden silâh altında asker bulundurulması önemli bir konuydu. İki yüz bin asker idare edecek kadar silah ve teçhizat ve gemiler oluşturuldu. Osmanlı Devleti, Kırım savaşı, iki defa Karadağ ve iki defa Cebel-i

³⁰ Hürriyet, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77, s. 167-168

³¹ Hürriyet, (20 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.354

³²Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377-378.

Lübnan belası ile uğraştı. Cidde ve Şam'a çok fazla tazminat verildi. Seneler içinde savaş ihtimali düşünülerek birçok asker silâhında bulunduruldu. Bunlardan başka saray hazinesi ve Mıgırdıç'teki yağmalar ve kaimenin zararlı etkisi hazineye çok zarar verdi. Devlet otoritesinin zayıflaması ile büyük hırsızlar ortaya çıkmış ve bunlara göz yumulmuştur. Girit vakası, Karadağ ve Suriye'de yapılan masraflar devlete büyük yük oldu. Tüfeklere, gemilere çok paralar harcandı. Devlet gelirlerinin doğru yerlere kullanılmaması üstelik çıkan isyanlarla uğraşması hem maddi hem manevi olarak devleti ve halkı çok fazla yıpratmıştır.³³

Devlet hazinesini kontrol altında tutmanın bir yolu bütçe yapmaktır. Ziya Paşa'ya göre bütçe yapmanın iki faydası vardır; biri hükümet ve ümmete hizmet biri de halkın faydasına olan kısımındır. Hükümete ait olan faydası iki türlüdür: ilki devletin bir sene içindeki ihtiyacını giderebileceği geliri görmesi harcamalarının nasıl yapacağını bilmesine yardımcı olmasıdır. İkincisi hazinenin halini halka duyurmakla devletin itibarı korunmasıdır. Ümmete hizmeti ise halkı boş yere para vermektен ve bütçeyi israftan kurtarmaktır. Devletin bütçeleri düzensiz yapılmış olduğu için eğer gerçekten hazinede düzenli bir kayıt tutulmuş ve tahminler de ona uymuş olsaydı bütçe açıkları olmazdı. Bu durumda hazine masrafını bilmek şöyle dursun 4-5 sene önce yaptığı mühim bir hesabı bile bilmeyerek veya bütçeyi iş görmek ve doğru söylemek için değil aldatmak için yaptığını gösterir. Tedbir olarak ecnebilerin ithalat gümrükleri arttırıldı. Tuz ile tütün tekeli uygulanmaya başlandı. Bu vergi ve tekel icadı ticaret ve sanayi ilerlemesi olarak değerlendirilemez. Devletin ve halkın gelirlerinin bir milyon keseden fazla olduğu tahmin edilen vergilerden en azından beşte birinin mültezimler elinde çürüdüğü herkesin bildiği bir gerçektir. Silahların borçlarına gelince; iki katına senet vererek yüksek faizlerle para alınır. Alacakların ertelenmesine hazinenin gücü yetmez ise yeni bir borç alınır ve bunu ödemekten devlet aciz kalırsa Tunus'ta olduğu gibi ecnebilerin müdahalesi ile yeni bir borç bulma geleneği devam ederdi.³⁴

Devlet-i Aliyye'nin borçları ile ilgili bilinen üç defter olduğu ifade edilmektedir. Birisi bir Almanya gazetesinin Osmanlı Bankası'ndan aldığı ifade ederek yayınladığı defterdir. Buna dayanarak Hürriyet'in 10. sayısında bazı hesaplar aktarılmıştır. İkincisi Fransa bankasından çıkan bir özettir ki o da Hürriyet'in 22. sayısında yer almıştır. Üçüncüsü maliyeden çıkarak Hürriyet Gazetesi'nin eline geçen bir diğer özettir. Bunların üçü de birbirinden farklıdır ve rakamlar birbirini tutmaz. Yani borçların hangi devlete olduğu ve miktarı ile ilgili bilgiler karışıktır. Devletin içine düştüğü bu durumdan kurtulmak için borcu borçla ödeyerek çare bulmaya çalışmıştır. Hazinedeki gerilemenin en baştaki sebebi duyun-ı hariciye (dış borçlar) belası olarak vurgulanmıştır. Aslında Maliye Nezareti bu durumun tehlikelerinin nelere sebep olacağını görüyordu. Devletin bir buçuk milyon keseyi geçen borcu ödeyecek parayı nasıl ve nereden bulacağı merak konusu olmuştur.³⁵

Ziya Paşa, İstanbul'un durumuna dışarıdan bir adam baktığında iki farklı tablo ile karşılaşacağını ifade etmektedir. Tablonun bir kısmında maliyenin kötülüğünden dolayı çaresiz insanların feryat ve iniltisi görülmektedir. Ziya Paşa bu görüntüyü daha yeni cenaze çıkmış bir matemhaneye benzemektedir. Tablonun diğer kısmında işini yoluna koyanların neşe içinde eğlenip dans ettikleri bir görüntü çizmektedir. Ama bu tablonun asıl gerçeği halkın acınası durumudur. Esnafın durumu gittikçe kötüleşiyordu. Bir zamandan beri terzilerin maaşları ödenemediği için terziler isteklerini elçilikler aracılığıyla Babiâli'ye iletirlerdi. Terzilerin durumu için bile bir politika meselesi gibi yazışmalar yapılırdı. Öyle bir hale gelindi ki Galata sarraflarından Mösyö Lisasko ve Tubi'den üç ay içinde ödenmek ve yüzde on sekiz faiz

³³ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.91.

³⁴ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.91.

³⁵ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.92.

verilmek üzere güç bela üç yüz bin liralık bir borç alındı.³⁶

Devlet hazinesindeki paralar o kadar gereksiz amaçlar için kullanılıyordu ki buna örnek olarak, İstanbul'a ziyarete gelen Fransa İmparatoriçesi'nin gönlü olsun diye başka ihtiyaçlar için ayrılan dört yüz bin keseden fazla para belki tiyatroya gider düşüncesi ile tiyatrocunun Naum'a seksen bin lira bağış yapılması verilebilir. İmparatoriçe çok dindar olduğu için Beyoğlu'nda hazırlanan kiliseye gitmesi zahmet olur diye Beylerbeyi Sarayı'nın içine hususi olarak yaptırılan kiliseye yüz bin altın harcama yapılmıştır. Yapılan bunca israf ve boşuna harcamadan başka devletin devam eden önemli siyasi konuları vardı. Osmanlı maliyesini kötü etkileyen siyasi meselelerinden biri olan Mısır meselesi gittikçe zora giriyordu. Mısır'dan telgraflarla gelen bazı yazılarda şöyle bir ibare görülür. *"Ne tuhaftır ki, Babîâli Mısır idaresinde isnad-ı sefahet edip muvazene-i maliyesini tetkik etmek istiyor. Mısır hazinesi memurun maaşlarını vakti zamanında ödeyerek bir gün bile ertelemiyor."* Bu yazıyı Babîâli görünce valinin görevden alınmasını istemiştir. Bu arada Mısır idaresine otuz beş milyon frank bir borç antlaşması daha yapılmıştı. Mısır bazı konularda Osmanlı Devleti'nden bağımsız, Avrupa'nın koruması altındaymış gibi hareket ediyordu. Fransa ve İngiltere'nin Mısır valisini devletten habersiz yaptığı bu borç antlaşması sebebi ile bu kadar sahiplenmesi Babîâli'nin aklına gelmedi. Ziya Paşa'nın anlattığı kadarı ile; *"Tabii zamanında Mısır valisinden sandık dolusu altınları alıp kadife sandalye üzerinde Mısır'a ayrıcalıklar veren Ali Paşa hazretlerine her şey kolay geliyordu."*³⁷

Devlet, hazinede yeterli para bulunmadığı için memurlara ödemesi gereken maaşları zamanında ödemek konusunda da sıkıntı yaşıyordu. Saray-ı Hümayun memurlarının ve Enderun'daki kişilerin maaşları on dokuz ayı geçmesine rağmen ödenemedi. Şehzadelere yapılan ödemeler bunlardan ayrı olmasına rağmen onların yirmi dokuz aylık maaşları bile ödenememişti.³⁸

Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin maliyesini ağır bir yaralıya benzetmektedir. Vücudu bıçak ve süngü yaralarıyla kalbura dönmüş bir yaralının hangi yaradan öleceği nasıl bilinmiyorsa devleti de bu yaralardan hangisinin öldüreceği de bilinmiyordu. Osmanlı Devleti, eğer böyle giderse sonu iyi görünmüyordu ama kendine musallat olan hastalıkların hangisinin tesiriyle can vereceği merak edilmektedir. Devlete musallat olan hastalıklardan her biri can verdirecek derecede önemlidir. Ziya Paşa'nın düşüncesine göre ki konuyu bilen vatanseverlerin çoğunun düşüncesi de aynı yöndedir galiba devlet, maliyesinin kötü oluşu sebebiyle bitecektir. Osmanlı Devleti 15 sene içinde gelirinin 7-8 katı borç altına girip gelirinin yarısını onların faizini vermeye mecbur kaldı. Devletin gelir idaresi ecnebilere eline geçti. Geliri ecnebilere teslim edilen, seneden seneye artan bu borçların azalması şöyle dursun halkı aldatmak için resmen uydurulmuş bilanço defterleri hazırlanıp maliyenin durumu ve devletin maliyesinin düzgün olduğu resmî gazetelerde ilan edildi. Alınan borçların bir kısmı devlete yapılmış olan sülükleri doyurmaya harcandı. Birçoğu da sarraf ve tefeciye ziyafet olduktan sonra elde kalan akçe de gereksiz yerlere harcandı. Bütçeyi oluşturmak için sadrazam ile dâhiliye ve maliye nazırları ve Kamil ve Fazıl Paşalardan oluşan bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun ortaya çıkardığı çürük gelirlerin toplamı 3 milyon keseye denk geliyordu. Bu paranın 1.750.000 kesesi içişleri ve dışişlerinin faizine gittiği ve geriye 250.000 kese kaldığı halde 1 milyon kese gelir ele geçtiği halde ve maliyenin senelik bütçesinde yine 800.000 kese kadar açık kaldığı anlaşıldı. Yalan dolanlarla dolu olan bu bütçe sadece göstermeliktir. Yapılan vurgunun haddi hesabı yoktur. Mesela yakın zamanda Fransa fabrikalarına her biri 805 bin liraya 8 adet zırhlı top

³⁶ Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70, s.138-139.

³⁷ Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70, s.139.

³⁸ Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74, s.155-158.

sipariş edildi. Bunların bir tanesi 5.500 liraya İngilizler tarafından yapılacaktı. Ancak işin tuhafı 800.000 kese açık ortaya çıktı bu açıktan sonra Padişah “*Vallahi ben bunu bilmezdim neden önce söylemediniz*” diyerek ellerini gökyüzüne kaldırıp maliye nazırına darıldı. Ziya Paşa, Hürriyet’in amacının Padişahı aldatmak için yapılan bütün bu sahte çalışmaları göstermek ve halka doğruları anlatmak olduğunu vurgulamaktadır. Ziya Paşa Hürriyet’in son 8 sayısına kadar Abdülaziz’e pek yüklenmedi olan bitenin faturasını ise Babiâli’ye kesti. Ancak 92. sayıdan itibaren bir tavır değişikliğine giderek Abdülaziz’e yönelik eleştirileri gazetede yer almaktadır.³⁹

Abdülaziz tahta çıktığından beri borçların çoğalması ile ilgili; “*Bu borçları Sultan Abdülaziz’in cebine mi girdi ki ona bağlansın.*” Ve *İnkılab Gazetesi*’nin şu “*Padişah kaplarını dolduruyor, sonra da bu kabı tutanlara yani vükelaya parmaklarını yalıyor*” sözünü Ziya Paşa pek insafli bulmamaktadır. Çünkü bu kabı dolduran ile parmak yalayan arasındaki fark arasında ilgi bulunmazdı. Padişahın Paris ve Londra bankalarında parası yatmıyordu ama Fuat Paşa, Ali Paşa ve diğer devlet adamlarının paraları bu bankalarda bulunuyordu. Borçları yapan kimlerdir, bir kere burası düşünülmeliydi. “*İstikrarsız bu devlet yaşayamaz*” kuralını rahmetli Fuat Paşa icat etti. Her borçta dostlarıyla beraber komisyonlara parmak soktu. Ali Paşa da onunla ortaktı ve onun vefatından sonra edilen iki borç sadece Ali Paşa tarafından yapıldı. Borçların artmasını yalnız Padişaha yüklemek adaletli olmamalıydı. Ziya Paşa, borçların Padişahın cebine girmediğini belirtiyor; ancak Abdülaziz’in otoritesini koymadığı için bu insanları fırsat bularak ceplerini doldurmasından dolayı Padişahı suçlu görüyordu.⁴⁰

Ziya Paşa’nın borçlar ile ilgili doksan birinci sayıda kaleme aldığı yazısında ise Abdülaziz’e karşı gösterdiği tavır değişikliği daha net görülmektedir. Ziya Paşa “*Ya bu saltanat bu gösterişe, bu sefahat, bu masraf, bu eski borçların faizleri, bu zırhlı gemilerin akçeler, bu yapılacak sünnet cemiyeti, bu hediyeler, bu armağanlar ne ile olacak? Bunlara devletin geliri yetişir mi? Ya geçen defa alınan on iki milyon lira arada saklanıyorsa bu masrafa dayanılır mı? Ya padişahlar bir gün kendilerini sorumlu tutmaktan korkmazlar mı? Hükümet ne yaparsa yapsın padişahın iradesini kullanarak yaptığı için bir gün işler kötüye gittiğinde bu iş kötü ise siz niçin emrettiniz?*” diye belirterek düşüncelerine şu şekilde devam etmektedir. Padişah borçlardan dolayı kendilerine bir soru sormak istese yapılan sarayları ve zırhlı gemileri ortaya atarlar. Büyük vükela hazretleri her istediğini yaparak ne Avrupa’dan utanır ne milletten utanır ne de padişahın utanırlar. Ziya Paşa “*Evet aç gözlüler var iken dolandırıcılar aç kalmaz.*” diyerek alınan borçlar ve bu paraların amacına uygun kullanılmaması ile ilgili düşüncelerini her fırsatta belirtiyordu. Ziya Paşa borçlar ile ilgili borçların faturasını Babiâli’ye ve çoğunlukla Ali ve Fuat paşalara kesiyordu. Daha önce eleştirmekten çekindiği Abdülaziz’i de her şeyden bu kadar habersiz olduğu için suçlamaktaydı.⁴¹

Terakki’nin 114. sayısında maliyenin ıslahına dair bir bölüm yer almıştır. Bu bölüm ile ilgili Ziya Paşa Hürriyet Gazetesi’nde bazı değerlendirmeler yapmıştır. Söylendiğine göre yazı Divan-ı Ahkâm üyelerinden Vartan Bey tarafından yazılmıştı. Vartan Bey⁴² maliyenin

³⁹ Hürriyet, (Gurre-i Muharrem 1287), Sayı 89, s.219-221.

⁴⁰ Hürriyet, (5 Safer 1287), Sayı 94, s.241.

⁴¹ Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91, s. 226-227.

⁴² Vartan Paşa olarak da anılan Hovsep Vartanyan, İstanbul doğumlu, gazeteci, yazar, çevirmen, devlet adamı. Tietze, Ermenice kaynaklardan hareketle doğum tarihini 28 Mart 1813 olarak verir. 28 Mart 1879’da İstanbul’da vefat etmiştir. 1837’de Bahriye’de tercümanlığa başlamış, baş tercümanlığa yükselmiştir. Hovsep Vartanyan, Ermeni Katolik cemaati içerisinde çeşitli görevler yürütmüştür. 1846’da Mıgırdiç Beşiktaşlıyan’ın kuruculuğunu üstlendiği, Osmanlı’daki dini inançlara vurgu yapan millet anlayışından farklı yeni ve sekülerleşmiş bir ulusal birlik idealini savunan Hamazkyats Cemiyeti’nin kurucu üyeleri arasında yer almış, 1851 yılında Ermeni Katolik Patrikhanesi’nin yönetim kurulu üyesi olmuştur. 1856’da Encümen-i Dâniş harici azalığı görevinde bulunan

ıslahı ile ilgili yapılan bütün çalışmaların faydasızlığından bahsederek bunun sebeplerini bulmak gerektiğini ifade ediyordu. Devletin her sene Avrupa'ya ödediği milyonlarca kuruş sebebi ile böyle devam ederse hazineye bir akçe bile kalmayacağını belirtiyordu. Borçlar için ödenen milyonlarca faiz vardı. Bu borçların komisyonlarını ve her bir borç antlaşmasında ortaya çıkan zararlardan kimse bahsetmemektedir. Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ, Cidde, Şam ve Girit meseleleri 15-16 sene içinde devlet gelirlerini yedikten sonra 2 milyar borç altına girip gelirlerin yarısı faiz ve anaparadan verilmişti. Maliyenin ıslahı ile ilgili akla hesaba gelmez birçok tedbir düşünülmüş ise de hiçbir tedbirin tamamıyla alınmadığı ortadadır. Devletin her iki ayağı sakatlanmış durumdadır. Ama sadece ayaklar değil, kolu kanadı kırılmış, kafası yarılmış, gözü çıkmış, velhasıl vücudunda sağlam bir yer kalmamıştır. Avrupa'ya üstüne para verildiği için hazine bomboştur. Çekilen zorluklar ile bu borç silsilesini maliye hazinesi için mutfak gibi görünen iflas çukurundan nasıl kurtarıp selamete çıkılacağı belirsizdir. Sarayda en küçük memurlara varıncaya kadar gelirin beşte bire yakınını İstanbul ziyan ediyordu. Telef edenler ise mülke maddi bir servet katmıyordu. Yirmi seneden beri Anadolu'da bunca köy bunca yer harap oldu, bunca kasaba köy haline geldi, tarlayı ekip biçenler eksildi. Onların elinde olan sermaye İstanbul'un elinde heba olup gitti. Anadolu'da nice yüz binlerce biçare pislik üzerinde yatmaktadır. Sağlam çürük, 3 milyon kese gelirin olduğu bir memleket vekillerden birine yalnız aylık olarak senede 300.000 kese verince, ithalat ve ihracatın dengesi aranmıyordu.⁴³ Ziya Paşa, ticaretin içler acısı durumunu halkın çaresizliğini ve devletin en büyük problemlerinden biri olan işin ehline verilmemesinden kaynaklı problemlerin çığ gibi büyüdüğünü gelir ve gider dengesizliklerinin önünün alınamamasının en büyük problemlerden biri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Terakki Gazetesi'nde yer alan bir yazıda maliye ile ilgili düzenlemelerin ve Avrupa'dan gelen memurların aldıkları maaşlar ve maliyenin düzeltilmesi için yaptıkları çalışmalarla ilgili bilgiler verilmektedir. Ziya Paşa, Terakki'nin yazdığı yazıya cevap olarak kendi fikirlerini ortaya koymaktadır. Terakki Gazetesi'nin vergi hakkında yazdığı bölümde maliye ile ilgili düzenlemenin ve bunun tesisi için iktidarın bu göreve kimseyi layık görmediği ve bunun için banka memurları gibi Avrupa'dan maliye memurları getirmeyi ihtiyaç olarak gösterdiği anlatılıyor. Onun ilaç olarak gösterdiği bu çözüm derde deva olmayacağı örnekleriyle ortadaydı. Ziya Paşa, *“Terakki şunu bilmelidir ki bu ilaç on sene önce yapıldı, yani devletçe resmen Avusturya'dan, Fransa'dan, İngiltere'den maliye uzmanları getirildi, her birine on bin kuruş maaş verildi. Hatta Avusturya'dan gelen kişi bundan 2,5 sene önce gelinceye kadar Beyoğlu'nda oturup aylık 100 altın maaşını alırdı. Bunlar geldiğinde hazine meclisinde memur oldular. Birkaç ay boyunca kendilerine gönderilen maddelerle uğraştılar. Sonunda meclis altta yayınlanan mazbatayı onayladı kapıya takdim etti. Bu durum meclis başkanı olan Rüştü Paşa'nın sadaret için hile yapmasına sebep oldu, buna önem bile verilmedi. Meclis dağıldı gitti. Ondan sonra birinci divan muhasebatında Ahmet Vefik Efendi başkanlığında olmak üzere tekrar kuruldu. Bu adı geçen Avrupalı kişiler ve maliye memurlarından oluşan bir komisyon oluşturuldu. Onların hazırladığı mazbata devlete verildi. Bu adı geçen divanın üyeleri sebepsiz ve istifasız görevden alınmayacak gibi bazı kanunlar meclise sunuldu ise de kanunların hükmü kalmadı. O zaman da idare bu idare idi.”* Ziya Paşa devletin maliyesinin bozulmasını sadece düzensizliğe değil içinden eksik olmayan ellere bağlamaktadır. Eğer gerçekten lazım ise Avrupa'dan adam getirilebilir ve onlardan faydalanılır ama devlet parayı veriyor, nereye

Vartanyan'a, 1858 yılı başında “Paşa” rütbesi verilmiştir. 1860'da askeriyeden ayrılarak mülki görevlerde bulunmuş “Bey” unvanını almıştır. 1868 veya 1869'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üyesi olarak atanmıştır. 1872'de kullanılagelen takvimleri birleştirerek yeni bir takvim oluşturmayı amaçlayan ve başkanlığını Cevdet Paşa'nın yürüttüğü komisyona üye seçilmiştir. Evrim Ulusan Öztürkmen, Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa), Ahmet Yesevi Üniversitesi, Yeni Edebiyat / 19. Yüzyıl / Anadolu-Osmanlı-Türkiye, Ankara 2024.

⁴³ Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.350.

⁴⁴ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

harcandığını kimse bilmiyordu. Sonunda devletin işi vekil harç elinde kalmış mirasyedi dairesine benzeyip gidiyordu. Osmanlı Devleti'nin maliye ve bütçeden anlayan devlet adamları dururken bunlara iş verilmediği gibi Avrupa'dan adam getirmek sorunları çözmek yerine işleri daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu.⁴⁵

İstanbul'dan gelen farklı bir mektupta ise İran Şahı şehitlikleri ziyaret etmek için Bağdat'a geliyor, buradan kendisine hediyeler ve yardımcıları gönderiliyordu. Gönderilen hediyelerin tutarı ve mihmandarların maaşları için ilk etapta 120 bin lira kadar borç yapılacaktı. Bağdat valisi Mithat Paşa'nın Şatt nehrinde kullanılmak üzere Avrupa'da yaptırmış olduğu Babil ismindeki vapur buraya gönderilmişti. Bu eşyayı adı geçen vapur Süveyş Kanalı yoluyla Bağdat'a götürüyordu. Artık Bağdat'ta ne kadar masraf yapılacak orası da bilinmiyor. Ziya Paşa burada dikkat edilecek meseleyi şöyle özetlemektedir: Buradaki vahşi aşiretler Bağdat'ta isyan ettiklerinde Mithat Paşa askeri kuvvet ile isyanın bastırılması için görevlendirildi. İstanbul'daki İran elçiliği Babiâli'yi resmen protesto etti ve büyük devletlerin de desteğini aldı. Hatta burada Rusya'nın parmağının bile olduğu anlaşılmıştı. Mesele henüz çözüme ulaşmamışken şimdi Şah hazretlerinin ziyareti için Bağdat'a gitmesi ve Bağdat'ın fethine gelir gibi emrinde 12.000 adam getirmesinin anlamı merak ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin zayıf olması dış politikaya da yansımış olduğundan devletlerarası ilişkilerinde itibar ve güç kaybına sebep olmuştur. Merkezde yaşanan siyasi çekişmeler sebebi ile maliyenin takibini yapacak adamların işini yapamadığı açıktır. Ziya Paşa, İran Şahının ziyareti için ayrılan paranın gereksiz bir masraf ve hazineye yük olduğunu belirtmektedir.⁴⁶

Sonuç

Abdülaziz'in tahta ilk çıktığı senelerde Babiâli'ye karşı Hersek Hristiyanları isyan etti. Daha sonra Eflak ve Boğdan olayları 1861-1866, Sırp isyanları 1862-1867, Girit isyanı, Yunanistan'da meydana gelen karışıklıklar vardı. Mısır hıdivlerinin yetkilerinin genişletilmesi ile Mısır'da veraset sistemi değiştirilerek büyük kardeşin Mısır hıdivi olması kararlaştırıldı. Bu kanunla beraber İsmail Paşa Mısır hıdivi oldu. İsmail Paşa, kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'nın Mısır'da bulunan mallarına karşılık olarak Mısır hazinesinden 4,5 milyon İngiliz lirası tazminat vererek kardeşini Mısırdan kovdu. Mustafa Fazıl Paşa Osmanlı Devleti'nin veraset sistemini değiştirmesinden dolayı hem Mısır'da uğradığı hak kaybının intikamını almak hem de kayıplarını tekrar kazanabilmek için Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan genç ve yeni fikirlere sahip kişilerle iş birliğine girdi. Bu isimlerden bir tanesi olan Ziya Paşa, İstanbul'da bulunduğu dönemde Abdülaziz ile yakınlık kurmuş ve sadrazam Ali Paşa'nın görevden alınmasına sebep olmuştu. Bu sebeple Ali Paşa, Ziya Paşa'yı İstanbul'dan uzak tutmak için sürgün olarak nitelendirilen farklı görevlerle Anadolu'ya gönderdi. Bu sürgünlerden bunalmış olan Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa tarafından gelen yurt dışına daveti kabul ederek Namık Kemal ile birlikte Paris'e gitti. Ziya Paşa Paris'e gittikten sonra Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında yaptıkları toplantıda buraya gelen Yeni Osmanlılar ile birlikte bazı önemli kararlar aldılar. Aldıkları kararlar neticesinde Babiâli ile ve onun vekilleri ile yürütecekleri mücadeleye basın yoluyla devam etmeye karar verdiler. Yeni Osmanlıların kaleminden faydalanmayı düşünen Mustafa Fazıl Paşa gerekli maddi yardımı sağlayarak ilk olarak Ali Suavi başkanlığında 31 Ağustos 1867'de Muhbir gazetesini Yeni Osmanlılar adına Londra'da çıkarmaya başladı. Muhbir gazetesinden sonra 29 Haziran 1868'de yine Yeni Osmanlılar yayın organı olarak Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından Londra'da Hürriyet Gazetesi çıkarıldı. Hürriyet Gazetesi yurt dışında yayınlanan bir muhalefet ve fikir gazetesi olarak toplam 100 sayı yayınlandı.

⁴⁵ Hürriyet, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47, s.364-366.

⁴⁶ Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98, s.257.

Hürriyet Gazetesi, Abdülaziz dönemi devlet kademesinde ve halk arasında yaşanan problemleri gözler önüne sererek çözüm yolları aradı. Toplam 2 yıl boyunca yayınlanan bu gazete Osmanlı Devleti'nin kronikleşmiş olan birçok problemi ile ilgili detaylı bilgiler sundu. Ortaya koyduğu fikirleri kanıtlamak için bilanço tabloları, mali hesaplamalar, önemli şirket şartnameleri, devlete ait bazı resmi evrakları yayınlarak inkârı zor bilgiler verdi. Birinci elden kaynak olması sebebi ile Abdülaziz Dönemi ile ilgili araştırma yapmak isteyen okuyuculara yol gösterir. Önemli devlet adamları ile ilgili özellikle Ali ve Fuat Paşa'nın kişisel karakter tahlilleri gazetede yer alır. Tarihsel süreç içinde devletin nasıl bir noktaya geldiği ortaya koyulmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu dönem Avrupa ile olan ilişkileri sürekli Avrupa'dan borç alma şeklinde gelişmiştir. Babiâli'nin borçlar konusundaki başarısızlığı, artan rüşvet ve iltimas olaylarının çoğalması, halkın ekonomik olarak çok zor durumda olması ve devletin hiçbir tedbir alamaması gazetede yer alan konular arasındadır. Özellikle işlerin ehil insanlara verilmemesinden kaynaklı problemler oldukça fazladır. Devletin neredeyse bütün bürokratik kademelerinde işler Arap saçına dönmüş ve devlet adamları çözüm odaklı değildir.

Osmanlı Devleti tarihi boyunca kendi kendine yetebilen bir devlet olmakla beraber devletin zor zamanlar geçirdiği Sultan I. II. ve III. Mustafa ve Sultan Abdülmecit ve Sultan I. ve II. Mahmut dönemlerinde iç ve dış karışıklıklarla uğraşp zor duruma düşmesine rağmen dış borç yapmadı. Hatta Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalı Kavak Tenkihnamesi, Edirne Antlaşması gibi şartları ağır olan antlaşmaları imzaladığı zamanlarda bile borç alma işine girmedi. Ancak 1860'lara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde Avrupa'yı taklit etme modası başladı. Sarayın masrafları arttı, temel ihtiyaçları için ayrılan ödeneklere el konulmaya başlandı. Avrupa'dan alınan borçlara bahane olarak kullanılan en önemli konu demiryolu yapımıydı. Demiryolu yapımı için alınan paraların amacına uygun kullanılmadığı devlet adamlarının komisyon alarak ve kar yaparak alınan borçları kendi çıkarları için kullanmaları en büyük problemlerden bir tanesidir. Devlet, alınan borçların yüksek faizlerini ödeyemediği için bazen Galata bankerlerinden borç alıyordu. Gelir ve gider dengesizliği yüzünden devletin Avrupa karşısında prestiji gün geçtikçe düşüyordu. Avrupa'dan aldığı borçlara karşılık olarak Tuna, Edirne ve Selanik, Anadolu vergileri devletin en önemli gelir kaynağı olduğu için elden gitmeleri büyük bütçe açıklarına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu bütçe açıkları halkın maddi olanaklarının kötüleşmesine sebep oldu.

Osmanlı hazinesinin Avrupa'dan aldığı borçlar halk adına yapılan ve tekrar halkın sırtına yüklenen borçlardır. Bu borçlar halk adına yapılmış gibi görünse de sadece devlet adamlarının kâr amacı güttükleri bir gelir kapısı haline gelmiştir. Önemli kademedede bulunan devlet adamlarının gerekli donanımına sahip olmaması genellikle rüşvet ve benzeri olaylara bulaşmış olmaları en büyük sıkıntıların başında gelmektedir. Müslümanlar ve ecnebler arasında sürekli ecnebler lehine gelişen siyasi ve mali haklar sebebiyle Müslüman esnafın çektiği zorluklar ortadadır. Devlet görevlileri halkı ve diğer insanları kandırmak için sahte bilanço hesaplamaları yayınlamaktadır. Devlet, hazinede parası kalmadığı için memurlara maaşlarını ödeme konusunda sıkıntı yaşıyordu. Ziya Paşa, bütün bunların faturasını çoğunlukla Ali ve Fuat Paşa'ya kesmektedir. Abdülaziz'i gazetenin ilk sayılarındaki yazılarında eleştirilerin dışında tutar. Ancak Ziya Paşa, son sayılara doğru özellikle son 8 sayıda artık ekonominin kötü olmasının mesuliyetini Sultan Abdülaziz'e yüklemeye başladı. Abdülaziz'in pasif davranışları bütün devlet yetkilerini vekillerin eline bırakmış olması en büyük eleştiri sebebidir. Ticaretin içinde bulunduğu durumda gün geçtikçe kötüleşiyordu esnafın çoğu işini bırakmış çocuklarını düzenli maaş getirecek kalemlere sokmaya çalışmaktadır. Devlet adamlarının beceriksizliği bu beceriksizliğe rağmen sürekli gereksiz yere bu kişilere rütbelere, maaşlar, mevki ve makamlar verilmesi gazetede en çok eleştirilen konular arasındadır. Özellikle Mısır Meselesi sebebiyle Ali Paşa'nın Mısır hıdivinden aldığı düşünülen yüksek miktardaki rüşvetler dikkat çekicidir. Hürriyet Gazetesi, Abdülaziz Dönemi Osmanlı

Devleti'nin farklı yönlerden değerlendirilmesine yardımcı olacak önemli bir kaynaktır. Bu kaynakta Ziya Paşa'nın mali konular ile ilgili yazıları dönemin mali şartlarını gözler önüne sermektedir.

Yabancı sermayenin Osmanlı memleketine girmesi ve Avrupa uyruklarına verilen ayrıcalıklar rahatsız edici boyutlara ulaşmaktaydı. Osmanlı maliyesi bir ahtapotun tek koluyla değil bütün kollarıyla sardığı çaresiz bir görünüm çiziyordu. Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesi'ndeki yazılarının en önemli amacı halkı hakları konusunda bilinçlendirerek seçme ve seçilmenin önemini anlatarak monarşinin zararlarını göstermekti. Ziya Paşa, Fransa ve İngiltere örneklerine gazetede yer verip cumhuriyet rejiminin halka sağladığı faydaları anlatarak halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki; Ziya Paşa'nın düşüncesine göre halk hakları konusunda bilinçlenirse ve eğer bir Şura-yı Devlet oluşturulabilirse bir kurtuluş çaresi olabilirdi ve devletin mali yönden kontrol edilmesi sağlanabilirdi. Böylece hazinedeki paraların nereye harcadığı bilinir ve halk hesap sorabilirdi. Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesi'ndeki yazılarında genel olarak halk adına bir kamuoyu oluşturarak devletin parçalanmasını halkın da dâhil olacağı bir sistem ile engelleme düşüncesi hâkimdir.

Kaynakça

Gazete

- Hürriyet, (13 Şaban 1285/23 Kasım 1868), Sayı 22.
Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37.
Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38.
Hürriyet, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42.
Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45.
Hürriyet, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47.
Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48.
Hürriyet, (22 Cemaziyelevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62.
Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66.
Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70.
Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71.
Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74.
Hürriyet, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77.
Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78.
Hürriyet, (Gurre-i Muharrem 1287), Sayı 89.
Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90.

Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91.

Hürriyet, (5 Safer 1287), Sayı 94.

Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 97.

Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98.

Kitap ve Makaleler

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Apaydın, H. Yunus, “Kefalet,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25. cilt, s.168.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

İnalçık, Halil Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, İstanbul 2015.

Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt III.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum kurumsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

Kuntay, Mithat Cemal, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Öztürkmen, Evrim Ulusan, “Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa),” *Yeni Edebiyat / 19. Yüzyıl / Anadolu-Osmanlı-Türkiye, Ahmet Yesevi Üniversitesi*, Ankara 2024, s.1.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2021.

Tevfik, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Topal, Alp Eren, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi C.1 (1868-1869)*, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2013.

Yılmaz, Mustafa Tarhan, *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Eskişehir 2015.